

Zonificació. Final de trajecte

Lluís Nadal Oller

Lluís Nadal va néixer l'any 1929 a Cassà de la Selva.

Durant els anys 1966 i 1975-85 va ser professor de Projectes a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Entre els anys 1985-99 va ser professor de Projectes a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès.

Referent indiscutible de l'arquitectura de l'habitatge, especialment conegut pel mestratge de les seves plantes, la seva trajectòria abarca, però, altres grans obres de programes diversos, com el Palau Nou de l'Abat al Monestir de Santa Maria de Poblet, l'Estació d'Autobusos de Tarragona o l'Escola Tècnica d'Arquitectura del Vallès.

Els primers anys 50 (S. XX) els sis cursos d'arquitectura a l'Escola de Barcelona aplegaven escassament un centenar d'alumnes mentre que, a l'escola de Madrid, atesa la seva centralitat geogràfica, n'hi devia haver uns quants més, però no massa. Naturalment, els arquitectes érem molt pocs i força ignorats de manera que, llevat dels estaments més instruits, la gent, en el millor dels casos, solia assimilar la figura de l'arquitecte a la del "Mestre d'obres".

La situació va canviar radicalment, per bé i per mal, amb la promulgació, al final de la mateixa dècada, de la "Ley de Viviendas de Renta Limitada". Per bé, pel seu propi caràcter socio-benèfic i perquè va somoure l'atonia del ram de la construcció; per mal, perquè, com veurem a continuació, l'aplicació de la llei va contribuir a expandir una idea força negativa dels arquitectes com a col·lectiu. Es pot dir que, en aquella ocasió, vàrem errar la nostra carta de presentació en societat.

En síntesi, la llei ofería avantatges fiscals i, fins i tot, subvencions a fons perdut de 30.000 pts per vivenda (el cost / m² era inferior a 1.500 pts), a canvi de certs requeriments projectuals i algunes limitacions en l'explotació i comercialització dels habitatges. L'admissió d'expedients era limitada, el temps per a la seva confecció molt breu, el promotor incert (s'havia donat el cas que el "client" de l'arquitecte no tenia res a veure amb la propietat del solar i, un cop aconseguida la qualificació ministerial, la "venia" al verdader propietari). Els projectes es feien cuïta-corrents; l'únic que importava era arribar a temps, presentar com més habitatges millor i, sobretot, cobrar. Conclusió: el públic identificà l'arquitecte com una figura imprescindible i còmplice de l'incipient especulació immobiliària.

A partir de la nova llei – coincident més o menys amb la tolerància municipal respecte els àtics i sobreàtics – emergeix una nova classe de promotors i constructors, sovint improvisats, que es llença a la remunta indiscriminada de dues plantes en les cases existents a l'Eixample i a forçar, en les noves, la disposició de quatre habitatges per replà (4HR), rebentant sense miraments el pla de façana per ampliar la superfície edificada. Entre una cosa i l'altra, els danys a l'Eixample van ser considerables.

Mentrestant, emposos per l'imperiosa necessitat d'allotjar la gentada vinguda d'arreu d'Espanya, sorgeixen, als barris perifèrics de Barcelona, els primers polígons de blocs residencials promoguts (igualment a redós de la protecció oficial) pel Patronato Municipal de la Vivienda, predecessor de l'actual P.M.H.B.

En aquestes actuacions primerenques de vivenda protegida o social s'hi troba de tot: des de les paupèrrimes "Viviendas del Gobernador" al barri de Verdum (avui feliçment substituïdes per l'INCASOL) als blocs magnífics de Subías, Giraldez i López Iñigo, a Montbau (1958) (Fig.1), passant per les modestíssimes però ajustadíssimes cases del Polvorí (1954) (Fig.2). Aliè a la promoció pública destaca l'excel·lent conjunt al carrer Pallars de Martorell / Bohigas (1959) (Fig.3).

Veient aquests projectes sorprèn que, fins i tot els habitatges més petits (43 i 48 m² al Polvorí i a Pallars, respectivament), inclouen tres dormitoris i presenten una distribució més o menys referenciada a la zonificació dia – nit, recordant vagament les "maneres" apreses a l'Escola amb el professor Eusebi Bona en dibuixar una "casa de senyors".

Es pot afirmar que els primers canvis tipològics a l'Eixample havien arribat amb la divulgació pel GACTPAC del funcionalisme centre-europeu a l'inici del segon terç del S. XX. Fins aleshores, el comú de les cases de l'Eixample comptaven invariablement amb dos habitatges per replà, amb davants i darreres (una façana al carrer i l'altra al pati d'illa), l'escala aproximadament centrada i una distribució força despreo-

cupada, pautada bàsicament pels patis de ventilació i il·luminació disposats en funció de la fondària edificable (al voltant de 25 m²). El protagonisme del passadís és manifest, com també ho és l'escassetat de l'equipament higiènic. Naturalment, l'amplària del solar determina en cada cas la categoria de la vivenda. Encara ara la virtut principal de l'Eixample consisteix en la doble orientació. Per descomptat, el xamfrà constitueix un cas a part.

Inseparable del funcionalisme és la zonificació de l'habitatge, això és, l'agrupació i interconnexió de les peces per raó del seu ús i de l'ordre jeràrquic que regia tant la vida familiar com la del servei domèstic. La zonificació va acabar normalitzant uns criteris que anaven molt més enllà de la simple distinció entre les zones de dia i de nit.

Exemples molt representatius de la innovació portada pel GACTPAC són: la casa a la Via Augusta (1931) de l'arquitecte Rodríguez Arias, el magnífic xamfrà a Còrsega - Pau Claris (1935) de R. Duran Reynals (Fig.4) i, del mateix arquitecte, la casa dels carrers Camp d'en Vidal i Aribau (1933) (Fig.5), en la qual, atesa a la seva extraordinària fondària (30 m), sis patis articulen amb autoritat i precisió de mestre una agrupació 4HR que, juntament amb la casa anterior, porta al límit el concepte de zonificació. És oportú remarcar, en tots tres casos, l'exigüitat dels banys (evidentment els paràmetres higiènic de l'època tenien poc a veure amb el culte al cos i l'hedonisme actuals).

El recurs sistemàtic a la zonificació com a fil conductor de la planta del projecte s'imposa en la denominada "Zona Especial de la Bonanova", regulada els anys 60 per una ordenació de cases aïllades de 2HR destinades a substituir els escassos xalets existents a la zona, de cara a la seva ocupació, en part, per l'èxode de la gent benestant de l'Eixample i, majoritàriament, per la preeminència de les noves classes professionals.

La majoria de promocions s'acollien al règim comunitari, a l'ampara de la llei de Divisió Horitzontal. Aquest sistema requeria als socis comunitaris una disciplina irreconciliable amb l'habitual "qui paga mana", si el projecte, l'obra i el propi arquitecte aspiraven a sortir indemnes de l'aventura.

Els primers en ocupar la nova zona tingueren el privilegi de gaudir visualment dels jardins veïns, però el goig durà poc. Progressivament els xalets i els jardins desapareixen, i amb això el barri s'atapaeix de cases amb sis pisos i molt més juntes del que havien imaginat, la qual cosa origina no pocs conflictes de vistes d'una casa a l'altra. Lògicament, les cases de la Bonanova destinen una planta soterrada al garatge i, en algunes ocasions, també al vestíbul general per tal que el seu espai - força generós per raons de "representativitat" – no resti superfície a les vivendes de la planta baixa. Val a dir que el soterrament del vestíbul afecta molt negativament a l'acqué peatonal des del carrer i, de passada, a l'arquitectura de la pròpia casa.

Malgrat tot, a la Zona Especial de la Bonanova s'hi troba un grapat de cases esplèndides com són, entre d'altres, la de Llimona / Ruiz a Via Augusta - Calatrava (1968) (Fig.6), algunes de les moltes de Mitjans escampades pel barri, la de Bonet / Cirici al carrer Tokio (1974) (Fig.7), la de Cardenal / Ballesteros / Laguardia (1965) i, per damunt de totes, el conjunt de sis cases de Coderch al carrer Raset (1973). El de Raset és, sense discussió possible, el millor conjunt residencial d'habitatges d'alt nivell (en tota la zona predominen les vivendes de més de 200 m²) construït a la Barcelona moderna.

Quan el 1978 arriba la reinstauració de la Generalitat quasi no resten solars sense edificar a la Bonanova però, al mateix temps, entra en crisi el model tan exitós de les seves cases

Fig. 1

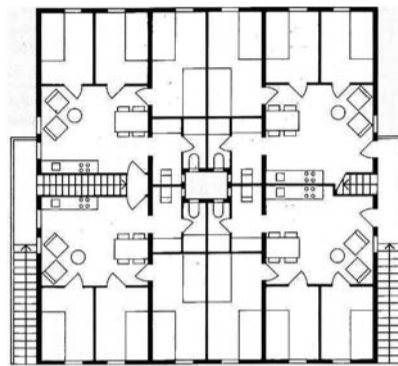

Fig. 2

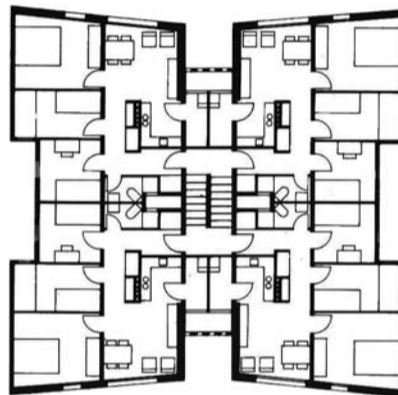

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

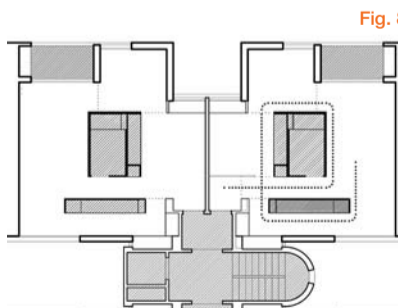

Fig. 6

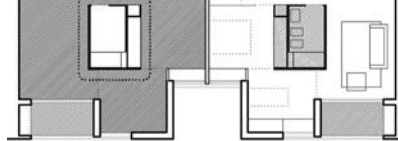

Fig. 7

sobretot a causa de la davallada del caràcter hegemònic del model familiar tradicional, acompanyada d'una baixa molt acusada de la natalitat i un canvi molt accelerat dels costums.

El 1992, en disposar d'una important reserva de sòl tutel·lada per J. A. Solans, primer des de l'Ajuntament de Barcelona i, després, des de la Generalitat, l'INCASOL (ICS) impulsat pel mateix actor, emprèn una decidida política de promoció d'habitatges socials (HPO) arreu del país. Uns anys més tard, l'IMPSSOL, organisme d'àmbit metropolità i alter ego de l'ICS, convoca els primers concursos d'HPO, en la seva versió "habitatge assequible".

Les successives etapes de totes dues institucions s'adeqüen a les condicions socio-econòmiques de cada període. Els programes de les primeres promocions inclouen, generalment, tres/quatre dormitoris fregant, si cal, el límit de 90 m² útils autoritzats per la llei estatal. Les superfícies manejades en aquest cas encara faculden d'adopció – gairebé sistemàtica i, força acrítica – del binomi dia/nit, molt ben vist pels usuaris, probablement degut a les seves connotacions burgeses.

Abans d'arribar a la profusió actual de vivendes amb un sol dormitori - un programa més propi d'un apartament que d'una vivenda-, la promoció pública havia optat majoritàriament per unes superfícies útils entre 55 i 65 m² corresponents, en cada cas, a una ocupació màxima de 4 o 5 persones segons les Condicions Generals d'Habitabilitat. Aquest és el programa prevalent des dels anys 90 fins avui (si no ho tinc mal entès).

Mentrestant, minven visiblement els vells prejudicis sustentadors de la zonificació; es relaxen els comportaments convivencials i esclata el fenomen IKEA, portador de novíssimes propostes relacionades amb el mobiliari i equipament domèstic. Ràpidament, IKEA modela i anivella els gustos de la gent amb una eficàcia incontestable, molt superior, per exemple, a la de totes les revistes d'interiorisme i decoració plegades. Tot això precipita la crisi d'un tipus de vivenda que ja no respon a les aspiracions d'una societat predisposada a prescindir dels valors més inconsistents atribuïts al funcionalisme, a canvi d'una major atenció al seu benestar psíquic i sensorial.

En aquest sentit i posats en el terreny de la pràctica projectual, és necessari advertir que la compartimentació estanca de les peces de la vivenda, portada a l'extrem, impossibilita la confusió del passadís en la concatenació i ambigüitat dels espais; el gaudi d'itineraris perifèrics i/o alternatius; l'ampliació de les visuals internes i, en definitiva, tot allò que tendeix a fomentar la il·lusió d'una vivenda més gran del que és en realitat (Fig.8).

D'un temps ençà, per a mi, la virtualitat de la seva grandària és el repte més interessant que plantegen les HPO.

Figs. 1,2,3,6,7. DÍAZ, Cesar RAVETLLAT, Pere Joan Habitatge i tipus a l'Arquitectura Catalana Ed. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1989
Figs. 4,5. DÍAZ, Cesar RAVETLLAT, Pere Joan Habitatge i context urbà a l'Arquitectura Catalana Ed. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1991
Fig. 8. PERIS, Marta. Lluís Nadal. Variaciones sobre el habitar. Revista del Colegio Oficial de Arquitectos de Madrid (COAM) #358, 2009

Fig. 8

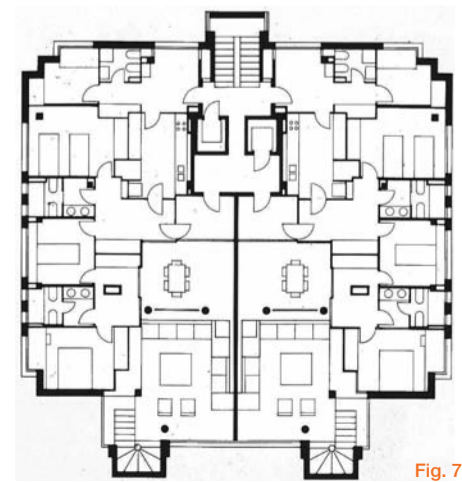

Fig. 7